

بررسی گونه‌های جناس در شعر حیدری وجودی

صفی الله افضلی^۱، خدایرحم عطش^۲

*۱. نامزد پوهنیا، دیپارتمت زبان و ادبیات فارسی دری، پوهنځی زبان و ادبیات، پوهنتون الیرونی، کاپیسا، افغانستان (نویسنده مسئول).

afzalisafullah6@gmail.com - <https://orcid.org/0009-0007-5872-3227>

۲. نامزد پوهنیا، دیپارتمت زبان و ادبیات فارسی دری، پوهنځی تعلیم و تربیه، پوهنتون نیمروز، زرنج، افغانستان.

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۹/۱۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۱/۸)

چکیده

جناس، یکی از مهم‌ترین آرایه‌های بلاغی است که در شعر فارسی دری کاربرد گسترده دارد و باعث زیبایی و لذت بخشی کلام می‌شود. حیدری وجودی از برجسته‌ترین شاعران معاصر است که در آراستن کلام خویش به گونه هنرمندانه از ظرفیت‌های جناس بهره گرفته است. هدف این پژوهش، شناسایی، طبقه‌بندی و تحلیل گونه‌های جناس در شعر حیدری وجودی و نشان دادن نقش آن در غنای هنری و زیبایی شناختی شعر اوست. این تحقیق با رویکرد توصیفی-تحلیلی و بر روش کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که حیدری وجودی از گونه‌های مختلف جناس در سروده‌هایش استفاده کرده و آثار وی سرشار از ترفندهای بدیعی، به خصوص جناس است. این ترفندها می‌تواند نقش مؤثر در توانمندسازی آثار ادبی، به ویژه در عرصه علوم بلاغی، زیبایی‌شناسی و ایجاد کثرت در عین وحدت در شعر فارسی دری داشته باشد و از عناصر مهم در فرایند زیبایی‌شناسی شعر به شمار می‌روند. بنابراین، بررسی جناس در شعر حیدری-وجودی می‌تواند زمینه‌ساز شناخت دقیق‌تر ظرفیت‌های بلاغی و ادبی در شعر معاصر فارسی دری باشد.

کلمات کلیدی: ترفندهای لفظی، جناس، حیدری وجودی، زیبایی‌شناسی.

*. ارجاع: افضلی، صفی الله و عطش، خدایرحم. (۱۴۰۴). بررسی گونه‌های جناس در شعر حیدری وجودی. مجله

علمی- تحقیقی جوزجانان، ۱۸ (۲) ۱۵۱-۱۶۴. <https://doi.org/10.69892/jawzjanaan.2025.96>

An Examination of Types of Paronomasia (Jinas) in the Poetry of Haidari Wujudi

Safiullah Afzali^{1*}, Khudairahm Atash²

1*. Instructor, Department of Dari Persian Language and Literature, Faculty of Education, Alberoni University (Corresponding Author).

afzalisafiullah6@gmail.com – <https://orcid.org/0009-0007-5872-3227>

2. Instructor, Department of Dari Persian Language and Literature, Faculty of Education, Nimroz University, Nimroz, Afghanistan.

(Received: 06/12/2025 - Accepted: 28/03/2026)

Abstract

Paronomasia, or jinas, is one of the most significant rhetorical devices in Dari Persian poetry, widely conducted to enhance the beauty and aesthetic pleasure of poetic language. Haidari Wujudi, one of the prominent contemporary poets, has artistically drawn upon the capacities of paronomasia to embellish his poetic expression. The aim of this study is to identify, classify, and analyze the various types of paronomasia in Wujudi's poetry and to demonstrate their role in enriching the artistic and aesthetic dimensions of his work. This research was conducted using a descriptive–analytical approach and a library-based methodology. The findings indicate that Wujudi has employed diverse forms of paronomasia throughout his poems, and his works are abundant in rhetorical devices, particularly jinas. These techniques play a significant role in strengthening literary expression—especially within the fields of rhetoric and aesthetics—and in creating diversity within unity in Dari Persian poetry. They are considered essential elements in the aesthetic formation of poetic discourse. Therefore, examining paronomasia in Wujudi's poetry can provide a more precise understanding of the rhetorical and literary potentials embedded in contemporary Dari Persian poetry.

Keywords: *Aesthetics, Haidari Wujudi, Paronomasia (Jinas), Verbal devices.*

*. **Citation:** Afzali, S. & Atash, Kh. (2026). An Examination of Types of Paronomasia (Jinas) in the Poetry of Haidari Wujudi. *Scientific-Research Journal of Jawzjanan*. 18(2), 151–164.
<https://doi.org/10.69892/jawzjanan.2025.96>

مقدمه

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ

یکی از شاخه‌های مهم و اساسی که همواره در مطالعات ادبی مورد توجه است، دانش‌های بلاغی (معانی، بیان و بدیع) می‌باشد. در میان این شاخه‌ها، علم بدیع به بررسی آرایه‌های لفظی و معنوی شعر می‌پردازد و نقش مهمی در زیباسازی و هنری‌سازی کلام دارد. یکی از مهم‌ترین صنایع بدیعی، "جناس" است که در آهنگین‌سازی کلام و افزایش تأثیر هنری آن نقش اساسی دارد و باعث ترغیب مخاطب به خوانش و تأمل بیشتر در شعر و متن می‌شود. کاربرد گسترده این ترفند هنری در شعر فارسی‌داری، به ویژه در ادب غنایی و عرفانی، نشان دهنده اهمیت آن در آفرینش ادبی است، از این‌رو، شاعران و اهل ادب از این ترفند ادبی در اشعار خود بیشتر بهره گرفته‌اند. باوجود اهمیت جناس در دانش بلاغی، بررسی مستقل آن در شعر بیشتر شاعران معاصر صورت نگرفته است، یکی از این شاعران، حیدری‌وجودی است که به‌عنوان شاعرِ عارف، در اشعارش از آرایه‌های لفظی و معنوی بهره‌فروان گرفته است. بنابراین، گونه‌های جناس و چگونگی کاربرد آن در شعر او تاکنون به‌گونه مستقل بررسی نشده است. مسأله اصلی این تحقیق، تحلیل، شرح و بررسی انواع جناس در شعر حیدری‌وجودی و نقش آن در دانش هنری اوست.

در ارتباط به شخصیت و شعر حیدری‌وجودی تحقیقاتی انجام شده که هر کدام از زوایای خاصی به شعر و اندیشه‌های او پرداخته‌اند، از جمله آروین‌پور، رون و قافله‌باشی (۱۴۰۱) به بررسی زندگی، سبک شعری و برخی ویژگی‌های محتوایی شعر او پرداخته‌اند؛ قویم (۱۴۰۰) در مدخل مربوط به حیدری‌وجودی، ضمن معرفی اجمالی زندگی و آثار او، به برخی ویژگی‌های زبانی و فکری شعرش اشاره کرده‌است؛ رادپور، بشیری و مستعلی پارسا (۱۴۰۱) تقابل عقل و عشق را در شعر او بررسی کرده‌اند؛ شفقت و فضلی (۱۴۰۴) به تحلیل مضامین اخلاقی در شعر او پرداخته‌اند؛ اما با این همه پژوهش‌ها، در مورد جناس و کاربرد آن در شعر حیدری‌وجودی تاکنون پرداخته نشده‌است و این خلای تحقیقی ضرورت این پژوهش را آشکار می‌سازد. اهمیت این تحقیق آن است که شناخت دقیق ترفندهای بدیعی، به‌خصوص جناس، می‌تواند به درک عمیق‌تر ساختار هنری و لایه‌های معنایی شعر حیدری‌وجودی بینجامد. عدم پرداختن به این ترفندها، سبب نادیده ماندن بخشی از هنر شاعری او در نتیجه کم‌رنگ شدن جایگاهش در شعر و ادبیات معاصر خواهد شد. هدف این تحقیق، بررسی جناس و گونه‌های آن در شعر حیدری‌وجودی و شرح کارکردهای هنری آن است. سؤال اصلی تحقیق این است که حیدری‌وجودی چگونه و به کدام پیمانه در آراستن کلامش از ترفند جناس بهره گرفته‌است. بر

اساس تحقیقات مقدماتی، دیده می‌شود که جناس در شعر حیدری از جایگاه خاصی برخوردار بوده‌است و درصد کاربرد جناس غیر تام نسبت به جناس تام در شعر وی بیشتر می‌باشد. این تحقیق با رویکرد توصیفی-تحلیلی و بر اساس روش کتاب‌خانه‌یی انجام شده‌است. ساختار این مقاله شامل مقدمه، معرفی و اهمیت جناس، زندگی‌نامه شاعر، شناسایی جناس و انواع آن در شعر حیدری وجودی همراه با شواهد شعری و در پایان نتیجه‌گیری و فهرست منابع است.

الف) نگاهی به زندگی حیدری وجودی

غلام حیدر متخلص و مشهور به حیدری وجودی در سال ۱۳۱۸ هـ.خ در دهکده کوت بازارک ولایت پنجشیر چشم به جهان هستی گشود. در کودکی، پس از گذارندن درس‌های مکتب، در همانجا قرآن و علوم فقهی را فراگرفت، در کنار آن، اشعار شاعران بزرگ زبان فارسی را نیز مطالعه می‌کرد (قویم، ۱۴۰۰، ص. ۱۴۵). او در سال ۱۳۴۳ هـ.خ به کابل آمد و به وزارت معارف کشور مصروف خدمت شد و با شخصیت‌هایی چون صوفی‌عشقری، شایق جمال، عبدالحمید اسیر، خال محمد خسته، ملک الشعراء عبدالحق بیتاب و ... معرفی شد و از اندوخته‌های‌شان بهره برد. از او ۱۴ اثر به شمول دیوانش در کابل به چاپ رسیده است (شفقت و فضلی، ۱۴۰۴، ص. ۷۴). حیدری وجودی، حدود ۲۰ سال در بخش جراید و مجلات کتابخانه عامه کابل خدمت کرد و در آنجا به تحلیل و شرح مثنوی معنوی مولانای بلخی و غزلیات بیدل پرداخت و در سرودن شعر، پیروی سبک عراقی و هندی به‌ویژه مولانا و بیدل بود. وجودی سرانجام در سال ۱۳۹۹ به عمر ۸۱ سالگی در اثر بیماری کرونا در کابل درگذشت (آروین‌پور، رون، قافله‌باشی، ۱۴۰۱، ص. ۷۵).

ب) مبانی نظری جناس

یکی از ترفندهای علم بدیع، جناس و گونه‌های آن است که در شعر کلاسیک و معاصر فارسی‌دری کاربرد فراوان داشته است. در این ترفند ادبی واژگان از دید ریخت و ساختار آوایی، نمای بیرونی و همانندی، پیوند نزدیک دارند. پژوهشگران حوزه زبان و ادبیات فارسی به این باورند که روش تجنيس در اصطلاح علم بدیع، عبارت از آوردن دو لفظ در کلام است که در ظاهر به یکدیگر همانند و در معنی متفاوت باشند (امیدی، ۱۴۰۰، ص. ۴۲). یا جناس هر نوع اشتراک در هم‌خوان‌ها و واژه‌های کلام است (تاج‌بخش و سعیدی نیا، ۱۳۹۲، ص. ۹۴). جناس در زبان فارسی و عربی کاربردی همسان و گاه نزدیک به هم دارد. اما قدامت این ترفند ادبی در ادبیات عربی نسبت به ادبیات فارسی قدمت بیشتری در حدود سه قرن دارد، چون بدیع، فرآورده فرهنگ و ادبیات اسلامی در سایه شیوه‌های بی‌مانند سخنوری قرآن کریم است که

نقش مهمی در گسترش و نفوذ زیبایی‌شناسی قرآن در فراسوی مرزهای طبیعی داشته است و ادبیات فارسی نیز تحت تأثیر این عناصر زیبایی‌شناسی قرآن بوده که در اشعار بیشتر شاعران کلاسیک و معاصر کاربرد فراوان داشته است (به‌رقم و ارشی، ۱۴۰۳، ص. ۱۱۱).

ج) اهمیت هنری جناس

یکی از مهم‌ترین اهمیت علوم بلاغی، درک عمیق‌تر متون دینی، به ویژه قرآن، حدیث و متون ادبی است. هم‌چنان بهبود مهارت سخنرانی، نویسندگی و آفرینش آثار ادبی اثرگذار در جامعه فرهنگی است. از نظر دینی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، روان‌شناسی و غیره، شیوه بیان و چگونه بیان مطلب نسبت به مقتضای حال مخاطب، از اهمیت ویژه‌ی برخوردار است، از این‌رو شاعران و نویسندگان در آثار شان برای زیباسازی و دلنشین‌ساختن مفهوم، از این ترفندها به نحوی استفاده کرده‌اند که باعث ماندگاری کلام شان شده‌است. چون این ترفند ادبی، باعث زیبایی کلام و موسیقایی آن می‌شود. هم‌چنان معنا با این‌گونه کلام، بهتر انتقال داده می‌شود و سخن در قلب و ذهن خوانند، تأثیر بیشتر می‌گذارد. شاعران زبردست زبان و ادبیات فارسی، جهت آراستن کلام‌شان به پیمانه وسیع از این ترفند در شعر خود استفاده کرده‌اند. دلیل زیبایی جناس عبارت از تداعی معانی، کشف ابهام میان دو واژه متجانس است که در عین یکی بودن، متفاوتند و غرابت واژه‌های متجانس، سبب برجستگی لفظی و معنوی آن می‌شود. زیبایی جناس و جنبه هنری آن ناشی از دو چیز است: دریافت تشابه آوایی دو واژه و کشف تفاوت معنایی در عین تشابه آوایی (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۵، ص. ۲۴).

د) جناس و گونه‌های آن در شعر حیدری‌وجودی

صاحب‌نظران، جناس را به دو بخش تقسیم‌بندی کرده‌اند که عبارتند از جناس تام و غیر تام.

۱. جناس تام

جناس تام موافقت دو لفظ است در انواع حروف، اعداد، هیئت و ترتیب آن‌ها و اگر هر دو لفظ از یک نوع از انواع کلمه باشند؛ یعنی هر دو اسم یا فعل یا دو حرف باشند، آن را جناس ممائل می‌نامند، خواه موافق باشند در افراد و جمعیت و خواه مخالف باشند در افراد و جمعیت و اگر مخالف باشند در اسمیت و فعلیت و حرفیت، آن را جناس مستوفی گویند (امیدی و جلوداریان، ۱۴۰۰، ص. ۴۹). جناس تام در عربی و فارسی به واژه‌بی گفته می‌شود که از لحاظ نوشتاری و گفتاری، کاربرد یکسان داشته، اما از نگاه معنا متفاوت باشند. از آن جایی که تعداد جناس تام نسبت به جناس غیر تام، در زبان، کاربرد محدود دارد، استفاده این ترفند بدیعی و زیبا در شعر حیدری وجودی نیز کاربرد کمتر دارد:

عید است، ندانم به نگارم چه نگارم شوری که جنون مایه شعر است ندانم

(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۴۹)

در این بیت، وجودی واژه "نگارم" را یک بار به معنای معشوقه‌اش به کار برده و بار دوم به معنای نوشتن به کار برده که از نظر لفظی و شکلی یکسان است، اما در معنا باهم متفاوت اند. پایه‌های جناس در تلفظ همسان و در معنا تفاوت دارند. این گونه جناس را که موسیقایی‌ترین نوع آن است و در ادبیات فارسی کاربرد فراوان دارد که به نام جناس تام یاد می‌شود. جناس تام بر موسیقی درونی مصرع یا جمله می‌افزاید. مثال دیگر:

سوختم بی تو شب و روز تپیدم آخر خویش را هم سبق ماهی و ماهی کردم
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۲۹)

در بیت فوق ماهی اول به معنای یک حیوان که در آب زندگی می‌کند و ماهی دوم به معنای ماه است. همان‌طور واژگان چنگ در بیت زیر نمونه دیگر از این نوع جناس می‌باشد:

ای عشق تو نایی فراسوی زمانی در چنگ تو من همچو نی و چنگ و ربابم
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۱۴)

در بیت بالا واژه چنگ نخست به معنای پنجه و چنگ دوم یکی از آلات موسیقی است که در حقیقت جناس تام را تشکیل داده اند و باعث زیبایی آفرینی در این بیت شده است.

ای عشق! به صد رنگ مرا در دادی خاکستر من به باد سر، سر دادی
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۱)

گل کرده است شش جهت از بیسویی تو هرسوکه چشم باز شود سوی، سوی توست
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۱۳۹)

در ابیات بالا واژه سر نخست به معنای قسمت از بدن و سر دوم به معنای رها کردن است. و واژه سوی اول به معنای جهت و مسیر و سوی دوم به معنای طرفدار است که به صورت مکرر آمده اند و باعث زیبایی در کلام شده‌اند.

۲. جناس غیر تام یا ناقص

هرگاه در کلام واژه‌های متجانس از نظر لفظی و خطی تفاوت داشته باشند، جناس غیر تام است. جناس غیر تام گونه‌های متفاوت دارد که در این قسمت به آن پرداخته می‌شود:

۳. جناس زاید

جناس زاید آن است که کلمه متجانس از دیگری به حرفی زیادت باشد. یا جناس زاید آن است که یکی از دو واژه متجانس یک یا چند حرف در آغاز یا میان یا پایان بیش از دیگری داشته باشد که سه نوع است، زاید در آغاز، زاید در وسط و زاید در آخر. به عبارت دیگر، هرگاه

در جناس غیر تام واژه‌های متجانس نسبت به دیگری حرف بیشتر داشته باشد، جناس زاید است (اسلامی، ۱۴۰۱، ص. ۳۲۴).

۱-۳. جناس زاید در آغاز:

برای خوبی اشعار خود شام و سحر
زموی زروی تو من آب و تاب می‌خواهم
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۸۳)

در بیت بالا واژه‌های آب و تاب در مصرع دوم به کار رفته است که واژه تاب در آغاز یک واج اضافه نسبت به واژه آب دارد. مثال‌های دیگر:

دلم آشنا با شنا ساخته	به بحری که آفاق در وی گم است
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۴۴)	
از دوری یار و ماتم ده و دیار	مردم همه‌گی به خون نشسته، چه کنم
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۴)	
از نام تو عطر صد چمن می‌آید	عطری که نه در زبان من می‌آید
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۸)	
ای روی تو آینه انوار وجود	وی موی تو شیراز دیوان شهود
بروی تو رمزی است ز اسرار سجود	ای چشم تو دریاچه هر بود و نبود
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۹)	
به درگاهت فتاده عذر خواهی	ز تو خواهد نگاه گاه گاهی
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۶۳۲)	
یک عمر به کوی نامرادی	بی یار و دیار گریه کردم
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۲۸)	

۲-۳. جناس زاید در میان واژه‌ها:

اسیر دام زور و زر به زنده‌گی نمی‌شوم
به مرگ فخر می‌کنم دم وطن نمی‌خورم
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۵۲)

در بیت فوق بین واژه‌های زور و زر جناس وجود دارد که واژه زور در وسط یک حرف اضافه نسبت به زر دارد. نمونه‌های دیگر:

آن لحظه ز هر چه هست آزاد شوم	کندر دل من یکی شود ناز و نیاز
	(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۵۸)
ای نام مبارک تو زیب دل من	رام و رم جان توست تاب و تب من
	(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۵۸)

بی جان تو ای جان جهان نتوان زیست	بی جسم تو ای روح و روان نتوان زیست
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۰)	
ای آن که مرا جان و جهان و جانی	گرمی دل و روشنی ایمانی
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۵)	
رفیق و رهبر آواره گانی	تو یار و یاور بی چاره گانی
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۶۳۳)	
اکنون که خزان شده بهارم	در هجر تو ریخت برگ و بارم
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۶۰۴)	
من ماهی حضور تو دریاچه های نور	دوری مکن که تاب و تب انتظارم نیست
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۱۵۱)	
هنوز آتش بیداد زور و زر باقی ست	هنوز سیر در این ورطه خطر باقی ست
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۱۳۴)	
هنوز عشق غیور تو را بهایی نیست	هنوز در دل ایام شور و شر باقی ست
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۱۳۴)	

۳-۳. جناس زاید در پایان واژه ها:

رها کرده از بند بندم چو نی	محبت مرا با نوا ساخته
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۴۴)	
در بیت فوق میان واژه های بند و بندم جناس وجود دارد که در اخیر واژه بندم یک حرف اضافه نسبت به واژه بند دارد. نمونه های دیگر از جناس زاید در پایان واژه ها:	
تو گوهر پاک پاک جان جانی	من موج ز خود رفته دریای توام
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۵۹)	
با توی تو من با همگانم همه جا	اما بی تو در همگان نتوان زیست
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۰)	
دستمال تو گرمی روانت دارد	عطر تن پاک مهربانت دارد
می بویم بر سینه خود می نهمش	در سینه که عکس جان جانت دارد
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۶)	
به درگاہت فتاده عذرخواهی	ز تو خواهد نگاه گاه گاهی
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۶۳۲)	

باشد که به من کنی نگاهی ای نور دو دیده! گاه گاهی
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۶۰۴)
زان‌گه که به چشم غیر، غیرش دیدم حق می‌داند، حال چسان است مرا
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۷۵)

۴. جناس اختلاف حرف

جناس اختلاف حرف به جناسی گفته می‌توانیم که واژه‌های متجانس در آغاز، وسط و یا
اخیر یکی از حروفشان از هم‌دیگر فرق داشته باشد (گرکانی، ۱۳۷۷، ص. ۲۰۷) که انواع
مختلف دارد:

۱-۴. اختلاف در حرف آغازین:

ای خاک پاک حضرت سلطان انبیا ای آن که هست در دل تو خانه خدا
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۲۹)
در بیت فوق واژه‌های خاک و پاک در آغاز در یک حرف با هم تفاوت دارند و در حروف
دیگر مشابه هستند. نمونه‌های دیگر:
ز موی ز روی تو من آب و تاب می‌خواهم برای خوبی اشعار خود شام و سحر
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۸۳)
ای بسته به تار تار مویت دل من شد آینه‌دار رنگ و بویت دل من
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۵۷)
گر ساحة عرش و فرش گیرد دل ما باشد خط عجز در جبین من و تو
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۳)
ای دل به هزار حیل و رامم کردی پابند به صد دانه و دامم کردی
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۵)
دروازه شهر مهر و کینم بر بند لب از کم و بیش و کفر و دینم بر بند
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۵)

دردا که شکست پیکر لاغر من جز درد و غمت نماند در ساغر من
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۷۳)
چشمی که باز شد به تماشای باغ دل رخشنده نیست کوکب سیمین چو داغ دل
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۲۹۴)

۲-۴. اختلاف در حرف وسط:

جز دردوغم از عشق توام حاصل نیست بین من و تو چیز دیگر حایل نیست
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۵۹)

در بیت بالا میان واژه‌های حاصل و حایل جناس وجود دارد که در حرف وسطی باهم
اختلاف دارند. همان‌طور ابیات زیر نیز دارای جناس اختلاف حرف در وسط می‌باشند:
ای عشق! دل و دیده من روشن دار کز لطف خدا صاحب روغن شده‌ای
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۴)

نیش و نوش هجر و وصالت آخر مقبول دل طالب و مطلوبم کرد
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۶۴)

میخورد خاروگل این باغ از یک ریشه آب در گلستان معانی فرق نور و نار نیست
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۱۵۱)

شعر ما شور داری کاروان نعره شاد مقام زنده‌گی
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۱۵۱)

در شهر با حلاوت کابل نوشته‌ام بس روزگارها خط و کاکل نوشته‌ام
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۰۲)

زیر وبم تو تو زیر و زیر ساخت وجودم دل می‌برد آهنگ رسایی که تو داری
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۴۸۶)

۳-۴. اختلاف حرف در اخیر:

عشق اگر بیپرده گردد در تجلیگاه حسن از چراغ داغ روشن سینه را سینا کنم
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۷)

به هر زمینی که نباشد وفاق دیده و دل بحکم عشق نشانی زملک وملت نیست
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۱۴۸)

در سنگر مبارزه با لشکر فراق با سینه فراخ و جبین گشاده‌ام
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۰۳)

با جان و دل به انجمن خلوتم بیا ای مظهر سرود و سرور محبتم
(حیدری وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۱۴)

۵. جناس مکرر

جناس مکرر آن است که دو واژه متجانس در آخر سجع‌ها یا با قافیه کنار هم بیایند. در حقیقت جناس مکرر، جناس خاصی نیست، بلکه همان جناس تام است که مکرر می‌آید. اگر دو واژه همگون در آخر قرینه‌های مسجع یا بیت‌ها در پهلوی هم بیایند، جناس مکرر را می‌سازند (اشراقی، ۱۳۹۵، ص. ۵۱). مثال:

گل کرده‌است شش جهت از بیسویی تو هرسوکه چشم‌بازشود سوی، سوی توست
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۱۳۹)

در بیت فوق واژه سوی اول به معنای جهت و مسیر است و واژه سوی دوم به معنای طرفدار است که به صورت مکرر آمده و باعث زیبایی در کلام شده است. مثال دیگر:

امروز به رنگ رنگ زردت نازم اشک جان سوز و آه سردت نازم
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۷۹)

۶. جناس خط

در جناس خط، واژه‌های متجانس از نظر خطی یکسان‌اند و تنها از نظر نقطه‌گذاری باهم اختلاف دارند، مانند نارنج و تاریخ که از نظر خط، یکی‌اند و از نظر نقطه تفاوت دارند (امیدی و جلوداریان، ۱۴۰۰، ص. ۵۴). مثال:

نمرود روزگار که خصم خلیل بود جاهل ز مکر و حکمت رب جلیل بود
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۶۳۷)

در بیت فوق واژه‌های خلیل و جلیل که واژه‌هایی متجانس هستند، در خط یکسان، اما در نقطه باهم اختلاف دارند که جناس خطی را تشکیل داده و باعث زیبایی کلام شده‌اند. مثال‌های دیگر:

قربان شوم ترا، همه ممنون خوی توست جاری حرارت نگه مهر جوی توست
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۱۳۹)

به چشم باز، تو را ای بهار ناز! ندید گلی ز گلشن حسنت به صد نیاز نچیدم
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۴۱)

یاد باد آن‌که دلم محو تماشای تو بود دیده‌ام آیینۀ آینه‌داران تو بود
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۲۴۲)

من بیشتر از پیش، تو را می‌جویم بیرون ز کم و بیش، تو را می‌جویم
(حیدری‌وجودی، ۱۳۹۹، ص. ۵۵۹)

ز بی‌ثباتی لیل و نهار خسته شدم ز زرد و سبز و خزان و بهار خسته شدم
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۳۲)

۷. جناس لفظ یا حرکی

جناس حرکی یا لفظی، یکسانی دو یا چند واژه در هم‌خوان‌ها و اختلاف آن‌ها در واژه‌های کوتاه است. تکرار هم‌خوان‌ها موسیقی درونی مصرع‌ها را پدید می‌آورد (اشراقی، ۱۳۹۵، ص. ۵۶). دو کلمه متجانس که از نظر لفظ یکسان باشند، جناس لفظی یا حرکی‌اند، ولی در حرکات تفاوت دارند. این نوع جناس بدون توجه به خط در حقیقت جناس تام است، اما از نظر حرکات باهم تفاوت دارند و از نظر دیداری جناس تام نیستند (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۵، ص. ۲۹). مثال:

بود به خلوت آیینۀ تو پرتو مهرم من از نگاه تو این راز سر به مهر شدم
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۳۴۱)

در این بیت واژه‌های مهر و مهر باهم جناس را تشکیل داده‌اند. مهر به معنای محبت و مهر به معنای تاپه است. این کلمه‌ها از لحاظ خط و شکل یکسان هستند، اما در تلفظ و حرکات باهم فرق دارند که جناس لفظی یا حرکی یاد می‌شود. مثال‌های دیگر:

زیر و بم تو زیر و زیر ساخت وجودم دل می‌برد آهنگ رسایی که تو داری
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۴۸۶)

در این بیت واژه "زیر" دو بار به کار رفته است که در خط و شکل یکسان هستند، اما در تلفظ متفاوت‌اند.

۸. جناس مرکب

جناس مرکب آن است که یکی از دو جزء متجانس یا هر دو، واژه‌های مرکب باشند یا از دو واژه تشکیل شده باشند. جناس مرکب در حقیقت جناس تام است، منتها از نظر دستوری و گاه جدا یا پیوسته نوشتن، متفاوت است (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۵، ص. ۲۷).

یاد باد آن که دلم محو تماشای تو بود دیده‌ام آیینۀ آیینۀ‌داران تو بود
(حیدری و جودی، ۱۳۹۹، ص. ۲۴۲)

در این بیت مولانا حیدری و جودی، واژه آیینۀ را یک‌بار به صورت ساده به معنی متعارف آن استفاده کرده و بار دیگر به شیوه ترکیبی "آیینۀ‌داران" به معنی تماشایان یا مشتاقان استفاده کرده است.

نتیجه‌گیری

این تحقیق با هدف بررسی، تحلیل و طبقه‌بندی جناس در شعر حیدریو جودی، شاعر و عارف معاصر زبان و ادبیات فارسی انجام شده است که در پی پاسخ به این پرسش بود که شاعر چگونه و تا چه میزان از جناس و انواع آن در آرایش و زینت کلام خویش بهره گرفته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شعر حیدریو جودی، سرشار از انواع جناس که می‌توان آن را عنصر مهم و برجسته در ساختار هنری و بلاغی دیوانش به شمار آورد. در شعر او، بیش‌ترین کاربرد را جناس غیر تام دارد و به صورت مشخص‌تر جناس زاید و جناس اختلاف حرف، کاربرد بیشتر و گسترده‌تری نسبت به دیگر انواع دارند. جناس تام و مرکب نسبت به گونه‌های دیگر، کاربرد و بسامد کمتری دارند، اما در موارد استعمال، نقش برجسته‌تری در ایجاد موسیقی درونی کلام و تأکید معنایی ایفا می‌کنند. هم‌چنان کاربرد جناس در شعر حیدریو جودی تنها جنبهٔ آرایشی و لفظی ندارد، بلکه این ترفند با ساختار معنایی و عرفانی شعر او نیز پیوند دارد. بهره‌گیری آگاهانه از آرایهٔ جناس، باعث آهنگینی درونی کلام و افزایش جذابیت هنری و ایجاد هماهنگی میان لفظ و معنا در شعر او شده است.

از تحقیقات حاضر به این نتیجه می‌رسیم که حیدریو جودی به جهت زیباسازی کلامش به صورت گسترده از ترفند جناس استفاده کرده است و بسامد جناس غیر تام در کلامش بیشتر است. بررسی جناس در شعر حیدریو جودی نه تنها به شناخت دقیق‌تر سبک فردی او می‌انجامد، بلکه می‌تواند در تحلیل دگرگونی‌های بلاغی شعر معاصر فارسی نیز نقش داشته باشد و جایگاه او را در سنت بلاغت (زیبایی‌شناسی) ادب عرفانی معاصر روشن‌تر سازد.

منابع و مأخذ

- آروین پور، تاج‌الدین؛ رون، مهسا و قافله‌باشی، سید اسماعیل. (۱۴۰۱). تجلّی مضمون عشق در شعر عرفانی معاصر افغانستان با تکیه بر اشعار مجنون‌شاه کابلی، مستان‌شاه کابلی و حیدریو جودی. فصلنامه علمی ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء (س)، ۱۴(۳۰)، ۷۱-۱۰۲.
- <https://doi.org/10.22051/jml.2022.41571.2396>
- اسلامی، اسماعیل. (۱۴۰۱). زیبایی‌شناسی جناس در دیوان شاب/الظریف. فصلنامه زیبایی‌شناسی ادبی، ۱۳(۵۳)، ۳۱۵-۳۴۰. <https://www.magiran.com/p2558278>
- اشراقی، سید علی محمد. (۱۳۹۵). زیبایی‌شناسی شعر دری بدیع. کابل: سعید.
- امیدی، ایوب و جلوداریان، امید. (۱۴۰۰). بررسی زیبایی‌شناسی جناس در لیلی و مجنون نظامی گنجوی. مجله علمی مطالعات زبانی و بلاغی، ۱۲(۲۵)، ۶۸-۳۹.
- <https://doi.org/10.22075/jlrs.2020.19270.1627>

به‌رقم، نعمت‌الله و ارشی، صادق. (۱۴۰۳). جلوه‌ سویه‌های جناس در بدیع فارسی و عربی. نشریه

علمی بلاغت کاربردی و نقد بلاغی، ۹(۲)، ۱۰۹-۱۲۲.

<https://doi.org/10.30473/prl.2025.74132.2156>

حیدری‌وجودی، غلام‌حیدر. (۱۳۹۹). دیوان حیدری‌وجودی. کابل: عازم.

تاج‌بخش، اسماعیل و سعیدی‌نیا، احسان. (۱۳۹۲). جناس در غزل شهریار. فصل‌نامه تخصصی

سیک‌شناسی نظم و نثر (بهار/ادب)، ۶(۱)، ۹۳-۱۰۸.

https://bahareadab.com/article_id/412

شفقت، شفیق‌الله و افضل‌ی، بلال‌احمد. (۱۴۰۴). بررسی مضامین اخلاقی و اجتماعی در اشعار حیدری-

وجودی، دوفصل‌نامه علمی-تحقیقی عینک، ۲(۴)، ۷۳-۹۶.

قویم، عبدالقیوم. (۱۴۰۰). مروری بر ادبیات معاصر دری. بخش نخست. کابل: سعید.

گرکانی، حاج محمدحسین شمس‌العلماء. (۱۳۷۷). /بدع‌البدایع (جامع‌ترین کتاب در علم بدیع فارسی).

به اهتمام حسین جعفری با مقدمه دکتر جلیل تجلیل. تبریز: احرار.

وحیدیان کامیار، دکتر تقی. (۱۳۸۵). بدیع/از دیدگاه زیبایی‌شناسی. تهران: سمت.